

Order No. 227 "No Step Back" in the Everyday Culture of the Fear of Stalinism

UDC: 94(477):7.031"1942/1945"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172385>**Shchelkunov Anton**Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-8111-0812>, Shchelkunov.A.O@nmu.one*Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine) (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

In the successor to Stalin's USSR, Putin's Russia, through fictional pseudo-historical works, the penal battalion was portrayed as a sacred space in which criminal offenders turn into real heroes whose purpose in life is to kill and die in war without any rational purpose. The glorification of penal units in modern Russia has become one of the foundations of the militaristic ideology of the occupiers, who do not care what they die for or whom they kill.

The purpose of the study is to clarify the role of the Red Army's punitive units during the Second World War in establishing an everyday culture of fear among Soviet people.

Results. The main provisions of Order No. 227 are examined, and its place in the everyday culture of fear is analyzed. Based on the memoirs of World War II veterans, the author shows how fear determined their behavior during the war and their attitude to Order 227 after its end.

Conclusions. Stalin and his entourage were looking for new methods of increasing everyday fear. The result of this search was the issuance of Order 227, "Not a Step Back" and the creation of penal units. From that moment on, the daily culture of fear among soldiers was fueled not only by the threat of execution or imprisonment, but also by a new form of punishment that involved staying at the front in much worse conditions, as punitive units were not stationed in populated areas, were fed worse and sent to the most difficult areas of the front. Therefore, Order No. 227 and the penal units should be viewed not only from the point of view of military expediency, but also from the point of view of a cultural phenomenon that adjusted Soviet everyday life during the Second World War. A Soviet person had to feel that Stalin's totalitarian state was much stronger and more terrifying than Hitler's. This cultural phenomenon gave rise to the myth of the punishment camp, which has become part of the ideology of modern Putin's Russia, in which the punishment camp is associated not with victims of war and Stalinism, but with repeat offenders who are ready to kill and die in war.

Keywords: order 227, penal battalion, fear, culture of everyday life, World War II, Red Army

Наказ №227 «Ні кроку назад» у повсякденній культурі страху сталінізму

Щелкунов Антон*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)*

Анотація

У спадкоємиці сталінського СРСР – путінської Росії через художні псевдоісторичні твори зобразили штрафбат як сакральний простір у якому кримінальні злочинці перетворюються на справжніх героїв, ціль життя яких вбивати і померти на війні без жодної раціональної мети. Оспілювання штрафних підрозділів у сучасній Росії стало однією із основ формування мілітаристської ідеології окупантів, яким все одно за що вмирати і кого вбивати.

Метою дослідження є з'ясування ролі штрафних формувань Червоної армії в роки Другої Світової війни в утвердженні повсякденної культури страху серед радянських людей.

Результати. Розглянуто основні положення наказу № 227, проаналізовано його місце в повсякденній культурі страху. На основі спогадів ветеранів Другої Світової війни показано як страх визначав їх поведінку під час війни та їх ставлення до наказу № 227 вже після її завершення.

Висновки. Сталін і його оточення шукали нові методи посилення повсякденного страху. Результатом цих пошуків стало видання Наказу № 227, «Ні кроку назад» і створення штрафних частин. З того моменту повсякденну культуру страху серед військовослужбовців підпитували не тільки загрози розстрілу чи ув'язнення, а ще й нова форма покарання, яка передбачала залишатися на фронті в значно гірших умовах, адже штрафників не розквартирували у населених пунктах, гірше годували і відправляли на самі важкі ділянки фронту. Тому, Наказ № 227 і штрафні підрозділи слід розглядати не тільки суто з точки зору військової доцільності, а ще з точки зору культурного феномену, який скорегував радянську повсякденність під час Другої Світової війни. Радянська людина повинна була відчувати, що сталінська тоталітарна держава значно сильніша і страшніша за гітлерівську. Цей культурний феномен породив міф про штрафбат, який став частиною ідеології сучасної путінської Росії, в якій штрафбат асоціюється не з жертвами війни і сталінізму, а з кримінальними злочинцями-рецидивістами, які готові вбивати і гинути на війні.

Ключові слова: наказ № 227, штрафбат, страх, культура повсякдення, Друга Світова війна, Червона армія

Стаття надійшла / Article arrived: 28.07.2023

Схвалено до друку / Accepted: 31.08.2023

Вступ.**Постановка проблеми.**

Авторитарні та тоталітарні режими можуть існувати тільки за умов формування специфічного типу повсякденної культури, яка базується на страху. Саме страх перед фізичною розправою перетворює людину на слухняний гвинтик державного механізму. Саме повсякденна культура страху є поживним ґрунтом з якого проростає свого часу сталінізм, а зараз із цієї ж повсякденності страху підпитує свої сили і сучасний спадкоємець сталінізму – російський путінізм. Повсякденність страху повинна охоплювати усі сфери людського буття, в тому числі і війну. Адже парадоксальним чином люди на війні починають менше боятися тоталітарну державу, що підштовхувало радянських військовослужбовців здаватися у полон, тікати з поля бою, дезертувати чи переходити на бік нацистів. Для підтримання повсякденного страху сталінський режим створив аналог військового ГУЛАГу – штрафні батальйони і роти. Недостатнє вивчення штрафних формувань породило міфологізацію штрафників. У спадкоємиці сталінського Радянського Союзу – путінської Росії через художні псевдоісторичні твори створили зобразили штрафбат як сакральний простір, у якому кримінальні злочинці перетворюються на справжніх героїв, ціль життя яких вбивати і померти на війні без жодної раціональної мети. Оспівування штрафбату у сучасній Росії стало однією із основ формування ідеології ЧВК «Вагнер» та інших військових формувань окупантів, яким все одно за що вмирати і кого вбивати. Тому всебічне дослідження такої складової сталінської репресивної політики як штрафні формування періоду Другої Світової війни необхідно для деміфологізації наративів країни-агресора.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

У радянській історіографії ця проблема досить довго замовчувалась. Лише в роки перебудови були дані оцінки такому явищу як штрафні частини та загороджувальні загоны. З почату зазначалося, що він був прийнятий з метою підвищення стійкості військ і визначив заходи, спрямовані на зміцнення бойового духу і дисципліни (Великая Отечественная, 1984, с.148). Пізніше підкреслювалося що наказ № 227 «відображав бажання Сталіна зняти з себе провину за загибель сотень тисяч червоноармійців на південному фланзі фронту» (Мерцалов, 1989, с. 10). За часів перебудови і пізніше в ліберальній російській історіографії у наказі Сталіна, як Народного комісара оборони та Верховного головнокомандувача вчені вбачали спосіб зняти із себе провину за прорахунки весни – літа 1942 р. і перекласти їх на плечі Червоної Армії та перекласти її на абстрактних панікерів, через яких нібито відступала армія.

У сучасній історіографії країни агресора проблема штрафбатів залишається маловивченою і все більше

утверджується думка, що створення штрафних формувань було корисною і необхідною справою. Але при цьому головним джерелом знання виступає серіал «Штрафбат» 2004 року, який вписує цю проблему в загальну мілітаристську міфологію «Русского мира». Таким чином, ні радянська, ні історіографія країни-агресора не дивиться на цей наказ крізь призму функціонування репресивної системи, що була одним із стовпів, на якому трималася тоталітарна держава, мета якої було створити і підтримувати повсякденну культуру страху.

Агресивна політика Росії поживила інтерес західних дослідників до історії збройних сил РФ. В результаті чого у 2015 було видано невелику статтю у Словнику російської і радянської розвідки (Order 227, 2015) та у 2020 році була видана стаття американського дослідника Ріка Рейдера. Ці роботи мали на меті ознайомити англомовних читачів із таким явищем як штрафні батальйони і роти в Червоній армії (Rader, 2020).

В українській історіографії проблема створення штрафних батальйонів і рот до яких під час Другої Світової війни потрапили сотні українців знайшла своє чільне місце. В українській історіографії декілька статей були присвячені штрафним частинам (Сидоров, 2004; Вронська, & Лисенко, 2006; Троян, 2012; Петрухін, & Шляхтич, 2014). В цих наукових роботах українські дослідники вивчали питання бойового застосування штрафних підрозділів, їх військової підготовки, особливості побуту і специфіку комплектування особовим складом. Усі дослідники звертають увагу на те, що штрафні підрозділи були частиною репресивного апарату, але цьому аспекту більше уваги приділяє дослідник Сидоров С. В. у своїй статті «Штрафні підрозділи як форма покарання радянських військовослужбовців та бойового використання військ у роки Другої світової війни» (Сидоров, 2004).

Метою дослідження є з'ясування ролі штрафних формувань Червоної армії в роки Другої Світової війни в утвердженні повсякденної культури страху серед радянських військовослужбовців.

Результати дослідження.

Після провалу наступу радянських військ у травні 1942 р. під Харковом, розгрому Червоної Армії в Криму та розвалу всього південного крила фронту, вийшов наказ № 227 від 28 липня 1942 р. за підписом І.В. Сталіна, відомий під назвою «Ні кроку назад!». Цей наказ з'явився на світ у результаті бажання самого Сталіна і його оточення пояснити і для себе, і для суспільства причини поразок Червоної армії, і звичними для себе репресивними методами зупинити деградацію армії, нагадати солдатам і командирам кого їм слід боятися в першу чергу. В цьому наказі головна провина покладалась на абстрактних панікерів, трусів і зрадників. Хоча сучасник тих подій О. Довженко, вбачав причини

поразок у тому, що «генерали недооцінили небезпеку, не розгадали планів німецького командування, яке готувало наступ своїх військ, не змогли забезпечити успішного проведення операції» трагедію «уготували наші дурноголові генерали, що були колись унтерами і ними залишилися. Подумати тільки — жодної пристойної операції за рік війни. Все тримається на величезній сумі маленьких блискучих епізодів, учинених сержантами, лейтенантами, бійцями»; радянські армії «не вміють відступати. Німці в оточенні гинуть, себто дорогою ціною продають своє життя. Ми не гинемо так, ми тікаємо, і нас по дорогах б'ють німці. Все одно смерть» (Довженко, 1990, с. 174, 182, 205).

Через бездарність сталінського керівництва влітку 1942 р. Радянський Союз опинився на межі катастрофи. Були захоплені Україна, Молдова, Білорусія, Прибалтика, частина Росії. Натомість лейтмотивом сталінського наказу було: «Ні кроку назад! Таким тепер має стати наш головний заклик...» (Рубцов, 2007, с. 8).

Сталін надав право виправляти помилки свого керівництва бійцям Червоної Армії. Вони повинні були вмерти під німецькими танками, але врятувати країну. Для більш дієвого виконання наказу було створене додаткове джерело підсистеми страху, яка функціонувала в рамках системи тоталітарної держави.

Наказом вводилися штрафні роти та батальйони, загороджувальні загони та інші репресивні заходи: «Не можна терпіти далі командирів, комісарів, політпрацівників, частини та з'єднання яких самовільно залишають бойові позиції. Не можна терпіти далі, коли командири, комісари, політпрацівники допускають, щоб кілька панікерів визначали стан справ на полі бою... Командири роти, батальйону, полку, дивізії, відповідні комісари та політпрацівники, які відступають з бойової позиції без дотику, є зрадниками Батьківщини» (Рубцов, 2007, с. 8). У зв'язку з цим наказувалося сформувати в межах фронту 1 - 3 штрафних батальйони до 800 чоловік у кожному, а при арміях створити по 3 - 5 добре озброєних загороджувальних загонів (по 200 байців), щоб запобігти самовільному відступу частин, та 5 - 10 штрафних рот, які слід було розташувати на найбільш небезпечних ділянках фронту. У бійців-окопників залишилося два шляхи: або померти або перемогти.

Про те, яка важлива роль відводилася сталінським керівництвом цьому наказу свідчить розпорядження начальника Головного політичного управління Червоної Армії А. Щербакова: «Начальникам політуправлінь фронтів інформувати Головне ПУ РККА про роботу з доведення та роз'яснення двічі на день з 9 до 10 години по «ВЧ»; вдруге – о 20 годині телеграфом. Решту політуправлінь фронтів та округів, а також начальникам політвідділів резервних

армій інформацію передавати щодня до 20 години телеграфом» (Документи и материалы, 1988, с. 79).

Головним результатом наказу стало створення штрафних рот та батальйонів, а також так званих загороджувальних загонів. Данні про кількість військовослужбовців, які пройшли через штрафні частини, досить суперечливі. Д. Волкогонов вважає, що через штрафні частини пройшло 422 тисяч чоловік (Волкогонов, 1990, с. 155), а за офіційними підрахунками – 427910 чоловік (Россия и СССР, 2001, с. 441). На думку сучасного українського історика С. Сидорова, через штрафні батальйони пройшло приблизно 118 800 чоловік, а через штрафні роти 346500 чол. (Сидоров, 2006, с. 63). Юридично штрафні частини Червоної армії існували з вересня 1942 р. по травень 1945 р.

Згідно зі звітно-статистичними документами чисельність їх змінного складу (безпосередньо штрафників) за роками становила (Табл. 1):

Таблиця 1.

Рік	1942	1943	1944	1945	Усього
Кількість штрафників	24993	177694	143457	81766	427910

У публіцистиці другої половини 1980-х – початку 1990-х рр., як і в радянській та російській історіографії, про штрафні частини побутовий міф, що «невичерпним джерелом» штрафних рот були в'язні ГУЛАГу. Це не відповідає дійсності. Всього з початку війни і до червня 1944 р. для укомплектування Червоної Армії було передано 975 тисяч в'язнів ГУЛАГу. З них тільки в 1941 р., згідно з Указами Президій Верховної Ради СРСР від 12 липня і 24 листопада 1941 р. 420 тисяч в'язнів були достроково звільнені й відправлені до лав Червоної Армії. Хотілося б звернути увагу на те, що численні прохання політв'язнів направити їх на фронт, за дуже рідкими виключеннями, не задовольнялися (Земсков, 1991, с. 24).

Штрафні підрозділи були створені для залучення військовослужбовців діючої армії. Тому штрафників переважно постачали військові трибунали. Вже в перші дні війни, були організовані військові трибунали в дивізіях. Право перегляду їх вироків у порядку нагляду надавалося трибуналам фронтів. Нагляд за судовою діяльністю всіх військових трибуналів здійснювала Військова Колегія Верховного суду СРСР, а організаційне керівництво – Головне Управління військових трибуналів Народного комісаріату юстиції СРСР (Дюжков, 1985, с. 13). Не слід військові трибунали ототожнювати із довоєнними сумнозвісними «трійками». Як запевняв колишній начальник управління військових трибуналів СРСР генерал-лейтенант юстиції А. Муранов, вирoki трибуналів не штампувалися, як на конвеєрі. Вивчення істориками архівних матеріалів довело, що військові судді намагалися зрозуміти

конкретні обставини, які передували невиконанню наказу або самовільного відступу. І якщо трибунал доходив висновку, що в діях командира відсутня провина, то виносилося рішення про виправдання (По законам, 1990, с. 18). Але, як зазначав той же А. Муранов, такий крок вимагав від судей, окрім усього іншого, громадянської мужності, тому що це не раз призводило до серйозних ускладнень у відносинах із вищим командуванням не кажучи вже про органи військової контррозвідки «Смерш» (По законам, 1990, с. 18).

Найбільш поширеним видом покарання військових трибуналів стало позбавлення волі, яке в більшості випадків реально не відбувалося згідно із статтею 28 ч. 2 УК РСФСР. Відповідно до наказу 227 широко практикувалося направлення засуджених у військові частини, причому до вересня 1942 р. це були звичайні частини, а пізніше – штраф роти та батальйони. У 1941 р. 70 % засуджених було направлено на фронт, у 1942 р. – 79%, а у 1943 р. – вже 84%. До розстрілу за роки війни було засуджено 8,9% звинувачених (9, 20), при цьому за підрахунками Д. Волгогонова серед розстріляних військовослужбовців були близько 158 тис. чол. (Волгогонов, 1990, с. 154).

Згідно з Положенням про штрафні частини, яке було затверджене 2 вересня 1942 р., право направляти своїх підлеглих до штрафних батальйонів отримали командири дивізій та бригад, до штрафних рот – командири полків.

Термін перебування в штрафних частинах установлювався від 1 до 3 місяців або до першого поранення чи героїчного вчинку. Напередодні відправлення військовослужбовців до штрафних підрозділів у них вилучалися нагороди і передавалися на збереження у відділі кадрів армії або фронту. Всі отримували одне й теж саме звання – штрафний рядовий.

Старшими і молодшими командирами та політпрацівниками в штрафні підрозділи призначалися звичайні кадрові військовослужбовці. При цьому постійний командний склад для штрафних частин і підрозділів спеціально не готувався. Усьому постійному командному складу штрафних частин термін вислуги у званнях, порівняно з командним і політичним складом строювих частин діючої армії, скорочувався наполовину. Крім того, кожний місяць служби в постійному складу штрафної частини зараховувався при визначенні пенсії за 6 місяців. Усі військовослужбовці, які звільнялися із штрафних частин відновлювалися в колишніх званнях і правах. Сім'ї загиблих та інвалідів отримували пенсії на загальних засадах.

Оскільки штрафні частини згідно з наказом повинні були направлятися «на складніші ділянки фронту, щоб дати їм можливість спокутувати кров'ю свої злочини проти Батьківщини», то втрати їх особового складу були дуже високі. Якщо взяти

для аналізу дані 1944 р., коли всі фронти вели наступальні операції, то кількість штрафних частин і чисельність їх змінного складу характеризувалась такими показниками: а) загальна кількість штрафних батальйонів на всіх фронтах Червоної армії змінилася від 15 (в січні) до 8 (у червні), а середньомісячна їх кількість в цьому році дорівнювала 11 при цьому середньомісячна чисельність штрафників в одному батальйоні складала приблизно 226 чоловік; б) загальна кількість штрафних рот у всіх арміях складала від 199 (у квітні) до 301 (у вересні), а середньомісячна чисельність штрафників в одній роті складала 102 чоловіка; в) загальні втрати особового складу (загиблі, померли, поранені і хворі) всіх штрафних частин за рік склали 170298 чоловік постійного складу та штрафників; г) середньомісячні втрати постійного та змінного особового складу усіх штрафних частин за рік склали 14191 чоловік, або 52% від середньомісячної їх чисельності (27326 чоловік). Це в 3-6 разів більше, ніж втрати у звичайних військах під час наступу 1944 р. (Россия и СССР, 2001, с. 441).

Але які ж втрати були саме серед штрафників без урахування постійного складу? Відома загальна кількість штрафників у 1944 р. – 143457 чоловік, середньомісячні втрати серед штрафників – 10506 чоловік (Россия и СССР, 2001, с. 441), тобто втрати штрафників за рік становлять приблизно 126 тисяч або 87,9 % від їх загальної кількості. За підрахунками історика С.В. Сидорова, загальні розрахункові втрати змінного складу штрафних підрозділів за 33 місяці бойових дій становили б 346 698 чоловік або 82 % від чисельності штрафників за списком. (Сидоров, 2004, с. 66). Таким чином, можна стверджувати, що потрапляння до штрафного підрозділу означало смерть чи каліцтво. Така система створювалася для посилення страху серед радянських військовослужбовців, адже шанси вижити на війні було у тих хто беззастережно виконував усі накази і був максимально лояльним до радянської влади.

У штрафні батальйони та роти можна було потрапити за різні провини, як то: боягузтво, нестійкість, порушення дисципліни, розповсюдження панічного настрою в армії, за перебування у полоні або оточені, невиконання наказу, крадіжку військового майна, недостачу у інтенданта, самовільне залишення частини і т. д. (Петрухін, & Шляхтич, 2014, с. 45). Як можна побачити з цього переліку, при бажанні до штрафного підрозділу можна було запроторити будь-якого військовослужбовця.

Безпосередньою функцією загороджувальних загонів було, «у разі паніки та безладного відходу частин дивізії розстрілювати панікерів та трусів» (Рубцов, 2007, с. 8). Крім виконання своїх безпосередніх функцій, загороджувальні загоны затримували дезертирів, наводили порядок на переправах та виконували інші завдання по охорони тилу. Загороджувальні загоны комплектувалися

із найкваліфікованіших, перевірених військовослужбовців та були добре озброєні.

Після 1943 р., коли ситуація на фронтах докорінно змінилася, відпала необхідність у загороджувальних загонах. Вони вже не виконували своїх прямих функцій, встановлених наказом № 227. Більша частина особового складу використовувалася при охороні штабів, ліній зв'язку, доріг, прочісуванню лісів, виконанню різних господарчих робіт, спостереженню за внутрішнім порядком у тилах армії. По суті загороджувальні загони були переведені до розряду звичайних комендантських рот (Документи и материалы, 1988, с. 71-80). Наказом № 0349 від 29 жовтня 1944 року, окремі загороджувальні загони розформовувалися, а їх особовий склад направлявся для поповнення стрілецьких дивізій (Документи и материалы, 1988, с. 80).

Наказ № 227, як і вся репресивна машина сталінської системи, формувала повсякденність страху серед радянських військовослужбовців. Колишній учасник війни, старшина штрафного батальйону І. Богатирьов згадує: «Ділянки для бою давали найтяжчі. А штрафники – народ відчайдушний, в атаку йшли дружно. Лопатки за пояс держакми вниз, так радили, щоб груди прикрити. І на увесь зріст! Вони знали, що повинні, і йшли. Він не побіжить, штрафник. Скоріше побіжуть солдат звичайний. Або відступати буде, або в полон здаються. А штрафники ні, не здавались. Їх командирства, орденів і всього іншого позбавляли, а в партії залишали. Партквитки були при них. Воювали до крові». Дуже цікавими є свідчення про ситуацію, що складалася на фронті, у спогадах військового юриста О. Долотцева. «Після наказу № 227 ми хоч на страху, але стали триматися. А до наказу бігли, коли треба, а коли і ні. Страх був потрібний, щоб примусити людей йти на смерть. І це в найтяжчі бої, коли контратаки, а йти страшно, дуже страшно! Встаєш із окопу – нічим не захищений. Не на прогулянку ж – на смерть. Не так просто. Я ходив, інакше як мені людей судити? Тому і апарат приневолення і загородзагони, які стояли позаду. Побіжеш – пиймають. Двох-трьох розстріляють, решта – в бій! Не за себе страх, за сім'ю. Адже якщо розстрілювали, то як ворогів народу. А в тилу вже машина НКВС працює: жінок, дітей, батьків – у Сибір, як родичів зрадників. Тут і подумає, що краще: здаватися в полон чи не здаватися? І виявиш героїзм, якщо позаду – кулемети! Страхом, Страхом тримали!» (Кучер, 2010, с. 413).

Культуру повсякденного страху можливо побачити в оцінках наказу № 227 ветеранів війни, які не воювали у штрафних підрозділах. Генерал армії, Герой Радянського Союзу П.Н. Лашенко писав: «Потрібний це був наказ. Великі зміни пройшли тоді у наших полах. І ми виконали наказ «Ні кроку назад» (Документи и материалы, 1988, с. 78). Тобто на думку Лашенко, поразки і відступи припинились

тільки після посилення залякування, коли страх перед тоталітарною системою перевищив страх ворога. Інший ветеран війни – П.Ф. Бовкуненко зазначав «Під час війни нашими солдатами і офіцерами було здійснено багато героїчних подвигів, але їхня слава перекривається загороджувальними загонами, котрі направляли кулемети у спини власних солдат» (Огонек, 1990, с. 3). Ще один ветеран війни М.І. Клименко зазначав: «Наказ № 227 відіграв певну роль у Великій Вітчизняній війні, але не домінуючу. Головну роль у розгрому фашизму відіграла військова присяга своїй Батьківщині воїнами, висока свідомість бійців, безмежна ненависть до ворога і величезний патріотизм, притаманний абсолютно більшості наших бійців» (Документи и материалы, 1988, с. 78). Ця оцінка повсякденності, у якій жив Клименко досить характерна, він оцінює себе і своїх сучасників у категоріях героїзму, але все одно він не засуджує практики залякування, настільки вони для нього, як для людини, що сформувалася у часи сталінізму природні.

Маршал Радянського Союзу А. М. Василевський говорить про Наказ № 227, що це був «найсильніший документ воєнного часу за патріотичним змістом, за рівнем емоційного сприйняття. Так, була різкість і категоричність оцінок наказу, але їх виправдовувала дуже сувора реальність. У наказі нас приваблював соціальний і моральний зміст. Читаючи його, ми всі задумалися, чи всі сили віддаємо на боротьбу» (Троян, 2012, с. 293). Треба пригадати, маршал Василевський був сином священника і із страху перед репресіями він фактично зрікся батька. Можливо тому Наказ № 227 так надихнув Василевського, тому що підсилював повсякденну культуру страху змушуючи і його і інших військовослужбовців максимально активізувати свої моральні і фізичні сили.

Висновки.

Відразу слід оговоритися, що культура повсякденного страху у сталінському СРСР була лише одним із елементів повсякдення, і концентруючи увагу на повсякденному страху, я не хочу спрощувати складну і протирічиву реальність сталінізму, в тому числі і мотивацію радянських військовослужбовців, серед яких було багато українців, але повсякденний страх, що насаджувався більшовиками з моменту їх приходу до влади був важливим елементом повсякденної культури. В роки Другої Світової війни виникла конкуренція страхів. Жак перед сталінською тоталітарною системою не завжди спрацьовував, тому що страх перед нацистами міг бути більшим, що підштовхувало радянських громадян, в тому числі і військовослужбовців, припинити боротьбу із окупантами. Тому Сталін і його оточення шукали нові методи посилення повсякденного страху. Результатом цих пошуків стало видання Наказу № 227, «Ні кроку назад» і створення штрафних частин. З того моменту повсякденну культуру страху серед

військовослужбовців підпитували не тільки загрози розстрілу чи ув'язнення (для когось така альтернатива фронту могла вбачатися цілком прийнятною) а ще й нова форма покарання, яка передбачала залишатися на фронті в значно гірших умовах, адже штрафників не розквартировували у населених пунктах, гірше годували і відправляли на самі важкі ділянки фронту. Тому, Наказ № 227 і штрафні підрозділи слід розглядати не тільки суто з точки зору військової доцільності, а ще з точки зору культурного феномену, який скорегував радянську повсякденність під час Другої Світової війни. Радянська людина повинна була відчувати, що сталінська тоталітарна держава значно сильніша і страшніша за гітлерівську. Нажаль, цей культурний феномен породив міф про штрафбат, який став частиною ідеології сучасної путінської Росії, в якій штрафбат асоціюється не з жертвами війни і сталінізму, а з кримінальними злочинцями-рецидивістами, які готові героїчно вбивати і гинути на війні. Хоча, як показують чисельні дослідження, кримінальні елементи не могли потрапити до

штрафних батальйонів, тільки до штрафних рот, де вони ніколи не складали суттєвого відсотку.

Тому наказ № 227 і породжені ним штрафні підрозділи міцно вкоренилися у радянській повсякденній культурі страху. Ці образи страху мають довгу культурну інерцію, дожили до сьогодення і стали виправданням для антикультури сучасної Росії з її культом авторитаризму. Культ ЧВК «Вагнера» з його зеками-героями і жорстокими вбивствами своїх і чужих, багато в чому коріниться на багаторічній міфологізації штрафбату. При цьому треба підкреслити, що реальні радянські штрафні підрозділи, які ми бачимо в історичних джерелах і наукових дослідженнях, не мають нічого спільного із уявленнями про штрафбат сучасного російського суспільства.

Тому подальше вивчення як штрафних підрозділів, так радянської репресивної системи в цілому має значний пізнавальний потенціал для осмислення сучасної авторитарної ідеології путінської Росії і масової свідомості росіян.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Великая Отечественная война Советского Союза 1941 – 1945. Краткая история. (1984). М.: Воениздат.
- Волкогонов, Д. А. (1990). *Тріумф і трагедія. Політичний портрет Й.В.Сталіна*. (В 2-х книгах. Книга 2). Київ.
- Вронська, Т. В., & Лисенко, О. Є. (2006). Формування особового складу штрафних батальйонів і рот у Червоній армії періоду Великої Вітчизняної війни. *Український історичний журнал*, 3, 137-150.
- Довженко, О. (1990). *Україна в огні. Кіноповість, щоденник*. Київ.
- Документы и материалы. (1988). *Военно-исторический журнал*, 8, 72-80.
- Дюжков, В. (1985). Військові трибунали в роки війни. *Радянське право*, 5, 12-14.
- Земсков, В. Н. (1991). ГУЛАГ (историко-социологический аспект). *Социологические исследования*, 6, 10-27.
- Кучер, В. (2010). Репресії у Червоній армії: сталінська наука перемагати. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 4, 397-417.
- Мерцалов, А. (1989, Март 25). Тени над историей. *Советская культура*, 10.
- Огонек. (1990, Октябрь). 43.
- Петрухін, С. В., & Шляхтич, Р. П. (2014). Формування штрафних батальйонів і рот у Червоній армії та їх бойове використання в період Великої Вітчизняної війни. *Молодий вчений*, 1(03), 43-47.
- По законам военного времени (интервью с начальником Управления военных трибуналов генерал-лейтенантом юстиции А. Мурановым). (1990). *Социалистическая законность*, 5, 17-20.
- Россия и СССР в войнах XX века. *Статистическое исследование*. (2001). М.: ОЛМА-Пресс.
- Рубцов, Ю. (2007). *Наказ № 227*. Персонал Плюс, 39, 8.
- Сидоров, С. В. (2004). Штрафні підрозділи як форма покарання радянських військовослужбовців та бойового використання військ у роки Другої світової війни. *Український історичний журнал*, 6, 60-68.
- Троян, В. (2012). Штрафні формування у роки Великої Вітчизняної війни: морально-психологічні аспекти проблеми. *Українська академія банківської справи Національного банку України. Збірник наукових праць*, 3, 289-297.
- Rader, R. (2020). Order 227: «Not a Step Back». *The Exceptional parent*, 50(2).
- Order 227. (2015). *Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence*.

REFERENCES

- According to the laws of war (interview with the head of the Department of Military Tribunals, Lieutenant General of Justice A. Muranov). (1990). *Socialist Legality*, 5, 17-20.
- Documents and materials. (1988). *Military History Journal*, 8, 72-80.
- Dovzhenko, O. (1990). *Ukraine is on fire. Cinematography, diary*. Kyiv.
- Dyuzhkov, V. (1985). Military tribunals during the war. *Soviet law*, 5, 12-14.
- Kucher, V. (2010). Repression in the Red Army: Stalin's science of winning. *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 397-417.

- Mertsalov, A. (1989, March 25). Shadows over history. *Soviet culture*, 10.
- Ogonyok*. (1990, October). 43.
- Order 227. (2015). *Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence*.
- Petrukhin, S. V., & Shlyakhtych, R. P. (2014). The formation of penal battalions and companies in the Red Army and their combat use during the Great Patriotic War. *Young scientist*, 1(03), 43-47.
- Rader, R. (2020). Order 227: «Not a Step Back». *The Exceptional parent*, 50(2).
- Rubtsov, Y. (2007). Order No. 227. *Personnel Plus*, 39, 8.
- Russia and the USSR in the wars of the twentieth century. Statistical research*. (2001). M.: OLMA-Press.
- Sidorov, S. V. (2004). Penal units as a form of punishment of Soviet servicemen and combat use of troops during the Second World War. *Ukrainian Historical Journal*, 6, 60-68.
- The Great Patriotic War of the Soviet Union 1941 – 1945. Brief history*. (1984). M.: Military Publishing House.
- Troyan, V. (2012). Penal formations during the Great Patriotic War: moral and psychological aspects of the problem. *Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine. Collection of scientific papers*, 3, 289-297.
- Volkogonov, D. A. (1990). *Triumph and tragedy. Political portrait of JV Stalin*. (In 2 books. Book 2). Kyiv.
- Vronska, T. V., & Lysenko, O. E. (2006). Formation of personnel of penal battalions and companies in the Red Army during the Great Patriotic War. *Ukrainian Historical Journal*, 3, 137-150.
- Zemskov, V. N. (1991). GULAG (historical and sociological aspect). *Social Research*, 6, 10-27.